

Borgman, door Alex van Warmerdam, 2013. (Inleiding door Josée van Eijk).

De barst in het porseleinen ogende prachtige gezicht van Nathalie Portman op de flyer (u zult haar later tegenkomen in het personage “Nina Sayers” van de film “Black Swan”, in februari van het volgend jaar hier in de LUX), is tekenend en krijgt hopelijk betekenis binnen het thema Paranoia van deze selectie films in de cyclus Psychoanalyse en Film. Laten we samen gaan ontdekken hoe dat zit in de film Borgman van vanavond.

Het is jammer nogmaals dat “Als in een donkere spiegel” vanavond niet als eerste film vertoond kan worden, omdat we hierin de vrouwelijke hoofdpersoon aan paranoia zien lijden, hoe zij waandenkbeelden ontwikkelt en hallucinaties krijgt. De film “Shock, head, soul” van deze cyclus is een verfilming van de psychoseontwikkeling van de jurist dr. Paul Schreber. Voor velen van u misschien een bekende ziektegeschiedenis. Ik kom hier zo meteen over te spreken.

Een interessant aanknopingspunt in deze film voor het thema Paranoia van vanavond, begint voor mij, daar, waar de verveling van het echtpaar zo opvalt, als “mental state”. Man en vrouw zijn chronisch verveeld met elkaar en hun levens. Zou de film een uitwerking kunnen zijn van een onbewuste fantasie van de kinderen van de familie, als resultaat van verveling? Is er sprake van emotionele verwaarlozing van de kinderen en van dochter Isolde, die bij bruut geweld betrokken raakt? Het is niet eenvoudig hier antwoorden op geformuleerd te krijgen.

Laat mij eerst kort een psychoanalytisch uitstap nog maken naar het begrip Paranoia, zoals Freud het uitlegt.

Freud gebruikte de autobiografie “Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken”, verschenen in 1903, van de voormalige president van de strafkamer bij het gerechtshof van Saksen, dr. Jurist, Daniël Paul Schreber, als uitgangspunt om zijn visie op Paranoia verder door te ontwikkelen, nu op basis van zijn libidotheorie. U kent de casus vermoedelijk wel, de man die in zijn waanachtige psychose een bijzondere relatie had met de zon als vader substituut, in de stralen kon kijken en meende door transformatie tot vrouw, genezen te worden. Al in een zeer vroeg stadium van zijn psychopathologische onderzoeken had hij het probleem van de paranoia onderkend. In 1895 al schreef hij naar zijn collega Fliess hierover en probeerde hij een tweetal theoretische kernpunten te conceptualiseren, nl. dat paranoia een afweerneurose is en dat haar voornaamste mechanisme projectie is. In latere teksten (1899 aan Fliess) spreekt hij ervan dat paranoia een terugkeer behelst naar de auto-erotiek uit de kinderjaren. Uiteindelijk uitmondend in zijn belangrijkste generalisatie dat er een verband zou bestaan tussen paranoia en verdrongen passieve homoseksualiteit. In deze studie Paranoia van 1911, volgt hij de autobiografie van Dr. Paul Schreber zelf, analyseert deze, en probeert af te leiden hoe de mechanismen bij Paranoia werken, verklaringen te vinden voor de symptoomvorming zoals “wanen” en “hallucinaties” en hoe deze tot stand komen via projectie en verdringing op basis van fixaties in de vroege kinderontwikkeling.

Anders gezegd en samengevat (volgens Psychoanalyticus Harold P. Blum, en nu niet alleen op basis van de Schreber casus) verdedigt de paranoïcus zich via projectie tegen opwellende onacceptabele impulsen, in het bijzonder de haat en de agressie. Tegelijkertijd vindt er een regressie plaats naar een toestand van narcisme en overgevoeligheid, die gepaard gaat met een (narcistische versterving)

(ascese) grootheidsidee, verbonden met het infantiele almachts-denken. Je zou kunnen denken dat grootheidsideeën en het almachtsdenken compensatoir kunnen zijn voor gevoelens van insufficiëntie. In deze studie maakt Freud dus de afslag naar de oedipale dynamiek, en verbindt de afweer aan onbewuste homoseksuele wensen. Bv. de stelling dat een man houdt van een man, zou dan afgeweerd kunnen worden met een jalousiedelir: "Ik ben het niet, die van die man houdt, zij is het die van hem houdt", of een achtervolgingsdelir: "Ik houd niet van hem, ik veracht hem", of een megalomane loochening: "Ik houd van niemand, alleen van mijzelf".

Paranoia heeft individuele en institutionele manifestaties, sociale en culturele. Iedereen heeft vermoedelijk wel een paranoïsche kiem in zich, welke geactiveerd kan worden in toestanden van regressie, door een over de tijd heen verworven kwetsbaarheid. In klinisch opzicht kunnen we de paranoia aantreffen onder diverse milde overgangstypes, en van milde vormen naar de meer ernstige en langdurige en chronische toestanden. We spreken dan van persoonlijkheidsstoornissen van het paranoïde borderline type tot allerlei vormen van paranoïde en schizofrene psychose. De paranoïde persoonlijkheid voorziet dat of betwijfelt uitgebuit te worden, of mishandeld, is achterdochtig t.a.v. verborgen gevaren of bedreigingen. Hij stelt zich voor dat zijn partner hem ontrouw is, en veronderstelt overal samenzwering en vijandigheid. Hij dekt zich in tegen verraad, want zijn vriend kan van de een op andere dag zich ontpoppen tot een vijand. De paranoïcus is buitengewoon gevoelig voor kwetsuren en narcistische vernederingen. Doorgaans heeft hij een groot idee over zichzelf dat megalomane vormen kan aannemen.

Wat te denken bv. van Trump versus Kim Jong-un, en Geert Wilders versus de Nederlands-Marokkaanse moslim?

Terug naar de film, en de "mental state" van het echtpaar. En natuurlijk Isolde, een van de drie kinderen van het echtpaar.

Het echtpaar Marina en Richard raken in een opperste toestand van verwarring t.o.v. zichzelf en elkaar nu de binnengedrongen Borgman bezig is een extreem spoor van vernietiging en bruto geweld te trekken in de intimiteit (?) van het gezin met hun drie kinderen, wonend in een villa met de Deense oppas.

De wanhoop van beiden en hun onvermogen om hier weerstand tegen te bieden, individueel en gezamenlijk blijkt m.i. uit een zeer aangrijpende dialoog tussen beiden, die plaatsvindt op het moment, dat Richard zijn vrouw Marina bezig ziet de sporen uit te wissen van de door Borgman en zijn handlangers uit de weg geruimde en op gruwelijk brute wijze vermoorde tuinman.

Richard zegt tegen Marina: "Dit hoef je niet te doen schatje, dat kan de tuinman doen", waarop Marina zegt: "Sorry, schatje, het spijt me, jij bent mijn enige echte liefje, dat weet je toch?" "Natuurlijk weet ik dat", zegt Richard vervolgens. Marina weer: "Alles komt me zo vreemd voor, vind je dat hysterisch?" Richard: "Helemaal niet, we maken moeilijke tijden door, en ik vertrouw jou als geen ander. Liefhebben zonder jou ...ben ik niemand". Marina: "Er is iets om ons heen, Richard, iets wat buiten ons is, en af en toe naar binnen glipt, een warmte, een aangename warmte, die je bedwelmt, maar ook in verwarring brengt, een omhulsel van iets, dat kwaad wil, dat denk ik gewoon, ik weet het niet zeker, een waandenkbeeld, een hallucinatie". Richard: "Dat komt door vermoedigheid, je werkt hard". Marina: "Ik voel me zo schuldig, wij hebben het zo goed, wij hebben geluk, en gelukkigen worden gestraft". Richard: "Dat is echt onzin. Wij zijn geboren in het Westen en

daar hebben we nu eenmaal welvaart". Op dat moment komt Isolde, de dochter binnen, en zij vraagt? "Wat doen jullie"? En de moeder zegt: "Wat doe jij uit je bedje"? Isolde geeft aan : "Wij hebben honger".

We zien hier de onmacht van de ouders t.o.v. elkaar en Isolde, die haar ouders op een "intieme ontmoeting" betrapt. Zij zou er deelgenoot van kunnen worden, maar wordt beschaamd en weggewezen. Isolde heeft emotionele honger. Ze is overgeleverd aan de heftigheid van haar infantiele agressieve en seksuele driften. We zien haar in een andere scène haar teddybeer "uit- en inruimen". Het stro moet plaatsmaken voor zand. De bijna vermoorde sollicitant moet "echt" dood.

Waarom heeft Van Warmerdam het meisje de naam Isolde gegeven. Heeft hij zich laten inspireren door Wagners 'Tristan en Isolde', voor wie op het hoogtepunt van hun liefdesextase, mede tot stand gekomen door een liefdesdrank, het einde van de wereld wordt aangekondigd, met de dood van Isolde?

Ik heb me afgevraagd of ik in zou gaan op de absurde vraag die Borgman stelt of hij een bad mag nemen en of ik daarvoor mijn huis zou openstellen?

Wat zou de betekenis kunnen zijn van de mannen in de openingsscène, waaronder de priester, die, na het corpus Deum genuttigd te hebben in een liturgie, gewapend erop uittrekken om het netwerk van de ondergrondse op te jagen? Waarom zou van Warmerdam zo starten en ondergronds en bovengronds zo fataal met elkaar laten clashen?

© Josée van Eijk, 11-10-2017

Referenties

1. Borgman, DVD...etc.
2. Freud, S. Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch geval van paranoia (dementia paranoides), "Het geval Schreber", 1911, ziektegeschiedenissen 4, Boom Meppel, Amsterdam. Vertaling van Thomas Graftdijk en Wilfred Oranje
3. Heuves, Willem, Introduction tot he film "Borgman", presented 2017, april 7, Den Haag, EPF.
4. https://www.youtube.com/watch?v=L44MI8K_mDg
5. Mijolla, Alain de, Dictionnaire International de la Psychanalyse, 2002, Calmann-Lévy, pp.1177-1180, Blum, Harold P.
6. Shock, Head, Soul, a journey through madness from the inside out..., a film by Simon Pummell, DVD, Engeland-Nederland, 2012, 86 minuten

